

Молгамова Л. О.,

викладач кафедри германської філології

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАРАТИВНОГО ДЕЙКСИСА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ G. FORMAN "IF I STAY")

Анотація. В межах наукового дослідження доведено, що проєкції дейксиса реалізуються в синтагматиці художнього тексту, встановлено можливість проєктування дейксиса на його сильні позиції, виявлено відповідність між дейктичними проєкціями та структурними параметрами художнього тексту. Проаналізовано проєкції дейксиса на парадигматичну вісь художнього тексту, встановлено зв'язок між дейктичними проєкціями і головними семантико-змістовними категоріями художнього тексту, визначено залежність розуміння та інтерпретації тексту від дейктичних проєкцій – позиції спостерігача «близько – далеко» в часі і просторі.

Ключові слова: дейксис, дейктичні проєкції, синтагматика тексту, парадигматика тексту, хронотоп, художній текст.

Постановка проблеми. Незважаючи на досить нечасту уживаність, поняття «дейксис» не нове. Ще за часів античності древньогрецькі граматисти чітко окреслили семасіологічну різницю між називними і вказівними словами та зробили висновок, що перші тільки характеризують свій предмет як сутність того чи іншого роду, тоді як останні, за Аполлонієм Дисколом, слід вважати дейксисом (від грец. *deiktikos* – «вказування») до того, що вони позначають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У новий час дослідження дейксиса було розпочато німецьким мовознавцем К. Бругманом (1904 р.) і привернуло увагу багатьох науковців кінця XIX – середини XX століття, таких як Ч. Пірс, А. Норен, О. Єсперсен, К. Бюлер, О.М. Пешковський, Б. Рассел, Г. Рейхенбах, Е. Бенвеніст, У. Вайнрайх, П.О. Флоренський, М.М. Бахтін, Л.В. Щерба, Р.О. Якобсон [1; 2; 4; 6; 10].

Довгий час дейксис був предметом вивчення прагматики, бо саме значення дейктичного слова або елемента не можна визначити без звернення до ситуації мовлення, тобто до мовця [8, с. 245]. Можливо, цим пояснюється відсутність єдиної назви цієї вказівної одиниці (Б. Рассел, 1940 р. – егоцентрик (*egocentric particular*), Дж. Бар-Хіллел, 1954 р. – індексикал (*indexical expression*), О. Єсперсен, 1923 р. – шифтер (*shifter*), Ч. Пірс, 1940 р. – індексальний знак (*index*), Г. Рейхенбах, 1947 р. – рефлексивний символ (*token reflexive word*)). Деякі сучасні науковці уникають вузько спрямованого терміна «дейксис» та класифікують мовні одиниці самовираження відносно до бінарних відмінностей між *indexicals* (особисті та вказівні займенники) і *non-indexicals* (певні описи та власні імена), зокрема професор К. Яшольт (Cambridge University, 2013р.).

Серед сучасних дослідників дейксиса слід назвати У. Чейфа, Дж. Лайонза, У. Віземанна, С. Левінсона, Д. Грін, Р. Перкінса, Х. Дісселя, Н.Д. Арутюнову, Т.В. Булігін, Ю.Д. Апресяна, В.З. Дем'янова, О.В. Падучеву, О.С. Кібрика, О.М. Вольф, І.А. Стерніна та багато інших вчених [6; 8].

Як ми бачимо, у сучасній лінгвістиці дейктичні слова і елементи як основні засоби здійснення референції і ядро егоцентричних елементів мови піддавались дослідженню з точки зору вивчення механізму функціонування мовних одиниць у мовленні, при якому різномірності (лексичні, морфологічні, синтаксичні) мовні засоби об'єднуються на підставі спільності семантичних функцій. Таким чином, новітній погляд на дейксис полягає в розумінні його як універсальної категорії, яка функціонує на всіх рівнях мови, і є актуальною проблемою таких напрямів лінгвістики, як теорія мовних актів, прагматики, теорія референції, семіотики, лінгвістики тексту, семантики, теорії комунікації.

Проте ж функціонування дейксиса в тексті досліджено недостатньо, враховуючи багатосторонність явища. Текст, що включає все більш дрібні одиниці, містить і дейксис цих одиниць разом з їх семантикою і функціями. Дейксис морфем, слів та речень – це не просто сума дейктичних особливостей і функцій більш дрібних одиниць. Текст, особливо художній текст, настільки багатогранний, що дейксис, переходячи на більш високий мовний рівень, проєктується на характеристики та категорії тексту, беручи участь у текстоутворенні.

Метою статті є виявлення особливостей вираження наративного дейксиса в сучасній англійській літературній мові художнього тексту (матеріалом для дослідження був обраний роман Гейл Форман "If I Stay" як показовий з точки зору наявності в ньому дейктичних проєкцій).

Досягнення мети потребувало вирішення таких завдань: визначити основні характеристики дейксиса і з'ясувати можливості їхнього проєктування на художній текст; окреслити межі й структуру наративного дейксиса як вторинного дейксиса художнього тексту; виявити типові засоби вираження дейктичної категорії у художньому тексті з точки зору дейктичних проєкцій.

Методи дослідження базуються на загальнотеоретичних методах наукового пізнання. У процесі роботи були використані такі методи: аналіз зарубіжних і вітчизняних джерел з наступним синтезом здобутих результатів у цілісну систему поглядів на проблему теорії дейксиса; порівняльно-інтерпретувальний – для порівняння сформульованих в межах лінгвістики поглядів щодо поліваріантного поняття «дейксис» та обґрунтування авторського підходу до категорії наративного дейксиса; контекстуального аналізу – для встановлення особливостей вираження дейктичної категорії у художньому тексті з точки зору дейктичних проєкцій; семантико-стилістичного аналізу, який полягає у виявленні співвідношення використаних мовних засобів до змісту інформації.

Виклад основного матеріалу. Дейксис художнього тексту створює просторово-часові межі твору, впливає на оцінку

подій і персонажів з точки зору спостерігача, розташованого певним чином у часі і просторі. О.В. Падучева вводить поняття вторинного дейксиса, або наративного, який не пов'язаний безпосередньо з мовленнєвою ситуацією. Це дейксис переказу художнього твору, особливість якого полягає в розбіжності місця мовця з просторовою точкою відліку [8, с. 265].

Втілення нарративного дейксиса в художньому тексті відбувається за допомогою низки характерних особливостей, так званих дейктичних проєкцій. Дейктичні проєкції реалізуються через такі загальнофілософські поняття, як людина, простір, час; через точку зору спостерігача; через опозицію «близько – далеко» по відношенню до тексту з точки зору спостерігача; через сфокусоване значення антропоцентризму в тексті, через участь у створенні хронотопу тощо. Дейктичні проєкції пов'язані зі структурними та змістовими параметрами тексту та беруть участь у формуванні синтагматики та парадигматики художнього тексту.

Для зручності аналізу зв'язків дейктических проєкцій в художньому тексті в рамках нашої роботи був прийнятий такий розподіл категорій, запропонований Н.А. Срібрянською [9], які можуть обов'язково або факультативно бути присутні в художньому тексті. В будь-якому тексті реалізуються загальнофілософські і мовні категорії. Серед текстових категорій виділяються семантико-прагматичні та структурні. Крім того, присутні і змістовні категорії, властиві тільки художньому тексту: персонаж, хронотоп, спостерігач.

Дейктичні проєкції беруть участь у формуванні сильних позицій тексту: заголовка, початку тексту, початку розділів і частин, рамки.

Заголовок тексту пов'язаний з певними характеристиками дейксиса, однією з яких є дейктична функція заголовка. Так, заголовок досліджуваного роману містить дейктичні проєкції, а саме містить особовий займенник І особи однини "І". Особливість дейксиса заголовка полягає в тому, що він може знаходитися і в катафоричних, і в анафоричних відношеннях з текстом. До знайомства з текстом він вказує на нього (катафорично): прочитавши назву тексту ми робимо припущення, що в ньому розповідатиметься про особу, яка буде вести оповідь. Після знайомства заголовки не стільки вказує на текст (анафорично), скільки в стислому вигляді повідомляє інформацію про його зміст, а саме про сумніви особи (*if*), яка веде оповідь (*I*), стосовно певних дій, місць або обставин (*stay*).

Проводячи паралель між функціями дейктиків і заголовка, слід зазначити, що і ті, і інші створюють цілісність і зв'язність тексту, але заголовок робить це семантичними засобами, забезпечуючи логічну зв'язність усього тексту, а дейктики – синтаксичними, забезпечуючи структурну зв'язність. Як ми бачимо, заголовок містить вказівки на персонаж, місце і час дії, тобто містить дейктичні проєкції.

Таким чином, дейктичні проєкції активно беруть участь у формуванні однієї із сильних позицій тексту – заголовку. Заголовок містить особовий займенник, який співвідноситься з категоріями дейксиса: особистий, просторовий і часовий. Це посилює роль дейксиса і його проєкцій в художньому тексті та є підтвердженням того, що дейктичні проєкції беруть участь у формуванні його композиційної структури і текстотворення.

Початок художнього тексту і його кінець є опорними, або сильними, позиціями тексту. Це рамка тексту, яка складається

з двох елементів: початку і кінця. Початок тексту, будучи його сильною позицією, має свої засоби формування, свої функції і свою внутрішню структуру. Якщо роль початку і кінця тексту в його структурі досить добре вивчена, то їх семантика не піддавалася достатньому вивченню. Сильні позиції тексту визначаються не тільки позиційними факторами. Вони повинні бути семантично навантажені. Головними семантичними позиціями початку художнього тексту є семи людини (персонажа), місце і часу дії. Це дейктичні семи.

В аналізованому нами романі вже в першому абзаці ми бачимо експліцитні вказівки на персонаж (*I*), місце (*snow = outdoor*), час події (*7:09 a.m. = morning*).

7:09 a.m. Everyone thinks it was because of the snow. And in a way, I suppose that's true... [13, с. 1].

Ці вказівки представлені з точки зору спостерігача, який може в подальшому збігатися з оповідачем, а може і не збігатися. Вказівки на особу, місце і час з позиції спостерігача є характеристиками дейксиса, і це дає можливість говорити про важливу роль дейксиса і його проєкцій у створенні структури художнього твору та його текстотвірні можливості.

Класичну рамку твору можуть утворювати і покажчики на персонаж, місце або час дії. Такий покажчик, як *7:09 a.m.*, є інформативною координатою. Всі просторово-часові координати символічні, за всіма з них стоїть історична епоха, повна читачьких асоціацій. Роль подібних координат в кодуванні реального світу та створенні художніх образів твору надзвичайно велика: вони окреслюють межі простору і часу у творі. В результаті художній текст має як мінімум дві рамки: ідейно-змістову і просторово-часову.

Не тільки самі твори починаються з дейктичних вказівок, але і початки глав формуються з їх же допомогою. Згідно з отриманими даними кожна глава досліджуваного тексту починається з вказівки на місце, час або персонаж.

8:17 a.m. We pile into the car... [13, с. 8].

10:12 a.m. When my ambulance gets to the nearest hospital... [13, с. 23].

8:12 p.m. I watch Kim and Adam disappear down the hall... [13, с. 103].

Змінюваність однієї з координат є підставою для початку нової глави. Таким чином, частини і розділи формуються за участю дейктичних проєкцій, тому останні можна розглядати як засіб членування тексту.

Зазначені сильні позиції тексту, сформовані з участю дейктичних проєкцій, співвідносяться з категоріями цілісності, зв'язності і членування тексту. Будь-яка рамка скріплює об'єкт, робить його міцним. Просторово-часова рамка забезпечує цілісність тексту. За рахунок локалізації подій у просторі і в часі і постійного посилення на координати дії, а також постійних повторів, у тому числі анафоричних, просторово-тимчасових покажчиків забезпечується зв'язність тексту. Шляхом вказівки на зміну персонажа, місце або часу дії формуються початки розділів та частин, що співвідносяться з категорією членування тексту.

Таким чином, дейктичні проєкції беруть участь у формуванні синтагматичної осі художнього тексту. Вони беруть участь в утворенні заголовка, початку тексту, його рамки, початку розділів та частин твору.

Парадигматика художнього тексту передбачає розбиття тексту на рівні і групи за рівнями семантичних фрагментів «образи героїв». Дейктичні проєкції беруть участь у пара-

дигматичі художнього тексту через його змістові категорії: образ, хронотоп, спостерігач. Релевантна позиція спостерігача в просторі і в часі формується з урахуванням опозиції «близько – далеко» по відношенню до події у тексті. Спостерігач – одна з характеристик дейксиса. Його присутність у тексті, його позиції «далеко – близько» в просторі і в часі при сприйнятті тексту можна розглядати як проекції дейксиса на художній текст.

Роль дейктичних проекцій парадигматики тексту полягає в тому, що вони, по-перше, реалізують за допомогою різних мовних засобів поняття «людина», «простір», «час» і опозицію «близько – далеко» в художньому тексті. По-друге, використання дейктичних проекцій при оцінці образів і подій твору може розглядатися як підхід до інтерпретації художнього тексту. Інтерпретатор, або спостерігач, може посідати різні позиції в просторі і в часі. Використовуючи основну дейктичну опозицію «близько – далеко», можна скласти матрицю для виявлення основних точок зору, що включає чотири позиції спостерігача: близько в часі, близько в просторі, далеко в часі, далеко в просторі.

В романі "If I Stay" спостерігається позиція спостерігача «близько» до зображених подій. Він знаходиться всередині просторово-часової межі. Автор розташовує спостерігача присутнім у всіх подіях роману, наділяє його здатністю коментувати позиції всіх персонажів (хоча він сам при цьому знаходиться в комі і не може бути присутнім при зображених подіях).

Gran and Grams left a while ago, but I stayed here in the ICU... As they walked out the ICU, with the following, Grams turned to Gran and asked... [13, с. 76].

Присутність автора робить можливим художнє оповідання, яке приводить читача до відчуття присутності. Завдяки цьому відчуттю оповідання виглядає реальним, цілком визначеним і конкретним. Події виглядають так, ніби автор близько спостерігав їх.

Деякі приклади сприйняття текстів минулого з позиції «близько» демонструють, наскільки може змінюватися точка зору реципієнта залежно від форм суспільної свідомості, які, в свою чергу, залежать від часу і простору. Позиція спостерігача «далеко» у часі передбачає значну різницю між часом і місцем створення тексту та часом і місцем його сприйняття. Цікаво, що автору вдалося організувати композицію роману таким чином, що події подані водночас і «близько», і «далеко»: зображуються моменти минулого життя спостерігача та його батьків.

When mom had Teddy (4 years ago), Dad was still playing drums in the same band he'd been in since college... [13, с. 162].

Таким чином, проблема інтерпретації художнього тексту з різних позицій у часі і просторі має вихід в проблему міжкультурної комунікації, яка передбачає не тільки особисту взаємодію, але і взаємодію через літературу, мистецтво, звичаї – все, що є тією або іншою формою суспільної свідомості.

Висновки. Результати проведених досліджень дають змогу зробити висновок про те, що дейксис і його проекції беруть участь у формуванні парадигматичної осі художнього тексту. Семантико-змістові категорії героя, хронотопу і спостерігача є основними категоріями для парадигматики художнього тексту. Образи і події можуть бути інтерпретовані по-різному залежно від позиції спостерігача в просторі і в часі.

Методика інтерпретації тексту з використанням характеристик дейксиса сприяє формуванню сферичного і об'єктивного бачення образів і подій і забезпечує оптимальне розуміння тексту.

Наше дослідження не є вичерпним. Отримані результати мають перспективу для подальшого дослідження опозиції «перша особа – не перша особа» в межах загальної структури граматичної категорії персональності, що відображає концептуальний поділ світу мовця на *я* та *не-я*. В свою чергу, ідентифікація та адекватне тлумачення культурного розмаїття та лінгвістичної універсальності «Я»-концепції вимагає, щоб кросс-культурні дослідження цього феномена розглядалися в тому культурному контексті, у рамках якого вони отримані. Коректність при веденні досліджень, спрямованих на вивчення соціокультурної детермінації «Я»-концепції, потребує чіткого визначення ономазіологічного поля концепту, тому необхідним є розмежування універсальних виявів «Я»-концепції (таких, що забезпечують тотожність досліджуваного явища в будь-якій мові) та різноманітних виявів, які є відбитком культурної специфіки концепту.

Література:

1. Бахтин М.М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М.М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів: Літопис, 1996. – 318 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М., 1974. – 294 с.
3. Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В.В. Богданов. – Л., 1990. – 320 с.
4. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс 2000. – 502 с.
5. Виноградов В.А. Дейксис / В.А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 128–167.
6. Даркевич О.В. Проблемы теории дейксиса / О.В. Даркевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.URL: http://nadoest.com/problemi-teoriyi-dejksisu](http://nadoest.com/problemi-teoriyi-dejksisu).
7. Новожилова А.А. Временная референция. Дейксис и анафора / А.А. Новожилова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.URL: http://www.litportal.ru](http://www.litportal.ru).
8. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида. Семантика нарратива / Е.В. Падучева. – М., 1996. – 288 с.
9. Палійчук А.Л. Інтимізуючі властивості особових дейктичних займенників you / we / А.Л. Палійчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.URL: http://boOk.net/index.php?p=achapter&id=20083&chapter=1](http://boOk.net/index.php?p=achapter&id=20083&chapter=1).
10. Сребрянская Н.А. Статус дейктических проекций в художественном тексте / Н.А. Сребрянская // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2005. – № 1. – С. 79–94.
11. Якобсон Р.О. Язык и бессознательное / Р.О. Якобсон; [пер. с англ., фр., К.В. Голубович, Д.М. Епифанова, Д.В. Кротовой, К.А. Чухрукидзе, В.В. Шеворошкина]; составл., вст. слово К.В. Голубович, К.А. Чухрукидзе; ред. пер. Ф.М. Успенский. – М.: Гнозис, 1996. – 248 с.
12. Breht R.D. Deixis in embedded structures / R.D. Breht // Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy. – Dordrecht-Holland: D. Reitel Publishing Company. – 1974. – Vol. 11, № 4. – P. 489–518.
13. Fillmore Ch.J. Lectures on Deixis / Ch.L. Fillmore. – CSLI Publications, Stanford, California, 1997. – 145 p.
14. Forman G. If I Stay / G. Forman // CPI Group (UK) Ltd, 2014. – 223 p.

Молгамова Л. А. Средства выражения нарративного дейксиса в современном английском литературном языке (на материале романа G. Forman "If I Stay")

Аннотация. В рамках научного исследования доказано, что проекции дейксиса реализуются в синтагматике художественного текста, установлена возможность проектирования дейксиса на его сильные позиции, выявлено соответствие между дейктическими проекциями и структурными параметрами художественного текста. Проанализированы проекции дейксиса на парадигматическую ось художественного текста, установлена связь между дейктическими проекциями и главными семантико-содержательными категориями художественного текста, определена зависимость понимания и интерпретации текста от дейктических проекций – позиции наблюдателя «близко – далеко» во времени и пространстве.

Ключевые слова: дейксис, дейктические проекции, синтагматика текста, парадигматика текста, хронотоп, художественный текст.

Molhamova L. Means of realization of narrative deixis in the modern English literary language (based on the novel "If I Stay" by G. Forman)

Summary. The article deals with the study of deixis realization in the literary text. In the process of investigation the influence of deixis projections on its strong positions has been established, a correspondence between deictic projections and structural parameters of a literary text has been revealed, connection between deictic projections and the main semantic and meaningful categories of literary text has been established, the dependence of the understanding and interpretation of the text on deictic projections, namely, position of the observer "near – far" in time and space, has been defined.

Key words: deixis, deictic projections, syntagmatic of text, paradigmatic of text, chronotope, literary text.